

A hazai madárvilág változásairól

Hazánk madárvilága az átlagos szemlélődő számára rendszerint állandónak tűnik, pedig alaposabb megfigyeléssel észrevehető, hogy állandó változásban van. Csak az elmúlt évtizedekben is számos faj kipusztulásának lehettünk tanúi, más fajok ugyanakkor felbukkannak, terjednek vagy visszaszorulnak. Az itt következő cikk a hazai madárvilág „egyenlegét” kísérli meg vázolni, a „tartozik” és a „követel” rovat néhány kiugró tételének bemutatásával. (Szerk.)

Némelyik madárfaj néha „gondol egyet” és egészen váratlanul terjeszkedni kezd. Még ma sem tudjuk pontosan, hogy mi lóditotta meg például az 1920-as, 1930-as években a *balkáni fakopáncsot* (*Dendrocopos syriacus*), amikor elindult kisázsiai és közel-keleti hazájából északnyugat felé. Bizonyítottan 1937-ben költött először Magyarországon, mégpedig Kiskunfélegyházán, de húsz évvel később már az egész országban elterjedt, sőt tovább nyomult Ausztria és Szlovákia felé.

Ugyancsak robbanásszerű gyorsasággal hatolt előre egy másik madárfaj, a ma már mindenütt közönséges és megszokott *balkáni gerle* (*Streptopelia decaocto*). Magyarországon először Berettyóújfalun figyelték meg 1932-ben, de nem sokkal később, az ötvenes évek elején, már mindenütt, még a középhegységek völgyeiben is megjelent. Azóta egész Európában elterjedt és átrepülve a Csatornán, Angliában is megtelepedett. Hirtelen és gyors terjeszkedésének okait klimatikus változásokkal és más elképzelésekkel próbálják indokolni, de akár a balkáni fakopáncs esetében, biztos magyarázat mind a mai napig nem létezik.

Persze az állományváltozások nem mindig ilyen látványosak és nem járnak feltétlenül gyors ütemű, nagy terjeszkedéssel. A rövid életű apró énekeseknél néhány év alatt gyakorlatilag az egész fészkelő állomány kicserélődik, a populáció egésze azonban számunkra is észrevehetően többnyire alig változik, legfeljebb az állandó területen dolgozó kutató figyel fel esetenként jelentősebb mennyiségi eltérésekre. A *halvány geze* (*Hippolais pallida*) például, melynek hazai fészkelését az 1950-es évek végén bizonyították be Szegeden, azóta lassan, de biztosan nyomult észak felé s ma már gyakorlatilag a Tisza teljes magyarországi szakaszán költő madárnak tekinthető. Megjelenéséről azonban a szakembereken kívül senki sem szerzett tudomást.

Örvendetes állománynövekedések

Ha a hazánkban fészkelő madárfajok állományát és azok változásait vizsgáljuk, pozitív és negatív példákat egyformán találunk. Kezdjük a jóval, azokkal a fajokkal, amelyeknél a párok száma az utóbbi években vagy évtizedekben növekedett. Ennek általában örülnek a szakemberek, de azért akadnak közöttük olyan fajok is, amelyek kissé „túlzsába vitték” a dolgot, nagyon is elszaporodtak, és ezért elképzelhető, hogy gazdasági vagy madárvédelmi megfontolásból korlátozó intézkedések válnak szükségessé. Erre, a *vetési varjú* (*Corvus frugilegus*) esetében, a közelmúltban már volt példa.

A magyar természetvédelem címermadara, a hófehér *nagy kócsag* (*Egretta alba*), vagy régebbi nevén nemes kócsag korábban, még az 1950-es években is, csak a Kis-Balaton és a Velencei-tó védett, nagy nádasaiban fészkel. Ez a két, Európa-hírű rezervátum elsősorban a kócsagok védelmére létesült. Az 1970-es évek derekán következett be az örvendetes változás, amikor a nagy kócsag állomány viszonylag gyors ütemben növekedni kezdett, és például 1978-ban már 22 fészkelőhelyét jegyezték fel az ország területén. A párok száma némely években meghaladta a háromszázat.

Hogy pontosan miért alakult így az állomány sorsa, csak találgatni lehet. Bizonyára közrejátszott benne a széles körű védelem, a rezervátumok számának növekedése, a halastavak jelenléte, de az is lehet, hogy ez a létszámemelkedés csak egyike a faj képzeletbeli grafikonján csupán évszázadokkal vagy évezredekkel mérhető csúcsoknak, hiszen ez a nem egészen kétszázadnyi idő, amióta a nagy kócsagról adataink vannak a Kárpát-medence területéről, nevétségesen rövidnek tűnik a faj életkorához képest. Ugyanakkor egyéb hazai gémféléknél is megfigyelhető volt egyfajta állománynövekedés. *Üstökös gémből* (*Ardeola ralloides*) például 1951-ben csupán 95 fészkelő párt találtak az ország területén, ez a szám azonban az 1976–1982 között végzett felmérések szerint 31 kolónián belül kereken 240 párra módosult.

Örvendetes, hogy a golyákkal és az ibiszekkel rokon *batla* (*Plegadis falcinellus*), mely századunk elején még óriási tömegben (kerekén 1000 párban!) költött a Kis-Balaton területén, de utána mint fészkelő teljesen eltűnt, az utóbbi években újra felbukkant és néhány párban költött is a Tisza árterében, illetve a Hortobágyon. Miután hazánkban a madarak szempontjából kedvező vizes élőhelyek területe az elmúlt években örvendatosan megnőtt (pl. Kiskörei víztározó, Zalavári víztározó a Kis-Balaton közelében), remény van arra, hogy ez a szép, hajlott csőrű, barna alapon bronz és bíbor fényben csillogó madár újra rendszeresen és nagyobb számban fészkeljen Magyarországon.

Nemrég egy külföldön tartott nemzetközi konferencia során derült ki, hogy Európában egyedül Magyarországon állandósult átmeneti csökkenés után a *fehér gólya* (*Ciconia ciconia*) állománya, sőt a számlálások során a párok számának lassú növekedését is megállapították. Sok egyéb tényező mellett bizonyára igen nagy szerepet játszottak ebben azok a fészektartó állványok, amelyekkel ma már az ország minden részén egyre gyakrabban találkozhatunk.

Talán éppen a legközelebbi költési szezon szenzációja lesz egy olyan felvétel, amely fiatalokkal együtt úszó *üstökös réce* (*Netta rufina*) tojót ábrázol és ezzel a faj eredményes hazai fészkelését bizonyítja. Ez a szép récefaj az utóbbi években mind sűrűbben bukkan fel főként a Dunántúl nyugati felén, a Kis-Balaton környékén, de mindenekelőtt a Fertő magyar oldalán. Költése az utóbbi helyen a legvalószínűbb. Az ugyancsak a bukóréccék közé tartozó *kontyos réce* (*Aythya fuligula*) már régebben „magyar madárrá” vált. Eleinte csak párban látták és a költést valószínűsítő viselkedését figyelték meg, de 1965-ben Vitnyéd (Győr-Sopron megye) közelében már sikerült a fiókákat vezető tojót is megpillantani. Ettől kezdve az ellenőrzött (beigazolt) költések száma egyre szaporodott, s ma a kontyos réce a kisszámú, de rendszeres hazai fészkelők sorába tartozik.

Az Európa madarai című határozókönyv elterjedési térképeire pillantva, a *csörgő réce* (*Anas crecca*) Európa délnyugati területeit leszámítva szinte mindenütt fészkel. Hazánkban ősszel és tavasszal óriási tömegben vonul át minden évben, költését azonban egészen az utóbbi időkig nem bizonyították. Csak 1984-ben sikerült megfigyelni egy tojót a Hortobágyon, amint a vizen úszva őt, alig egyhetes kiskacsáját vezetgette.

Napjainkban vagyunk szemtanúi a közismert fekete rigóval rokon *fenyőrigó* (*Turdus pilaris*) terjeszkedésének. Ez a madár 1901-ben, majd 1935-ben fészkelte ugyan már Magyarországon, de azt mindenki csupán véletlenül, különböző kedvező körülmények eredményének tekintette. Valószínűleg így is volt, hiszen a fenyőrigó ezt követően hosszú időn át csupán mint tömeges őszi és téli vendég jelentkezett Magyarországon. Ornitológiai szenzációt jelentett tehát, amikor 1975-ben 3 pár fészkelését állapították meg a Hanságban, de ettől kezdve, különösen az Alföld északi felén, mind gyakrabban bukkantak tojásaikon kotló vagy fiókákat nevelő párokra. A fenyőrigó, ellentétben a rokon fajokkal, hajlamos arra, hogy társasan, kis telepeket alkotva fészkeljen, s ennek jelei hazánkban is megmutatkoztak.

Még további két énekesmadárról érdemes megemlékezni. A déli elterjedésű *bajszos sármányt* (*Emberiza cia*) először 1955-ben találták fészkelve Jósfaó közelében, ma egyebek mellett a Börzsönyben, a Pilisben, a Vértes, a Budai-hegység vagy a Mecsek déli lejtőin rendszeres fészkelőnek tekinthető. A másik, ugyancsak mediterrán elterjedésű sármányfaj, a *sővény-sármány* (*Emberiza cirius*), 1975-ben költött először hazánkban, a Villányi-hegységben, valamint Budaörsön. Jelenleg Pécs közelében és a Villányi-hegységben néhány párból álló kis populációja él.

Végül még a *fekete harkályt* (*Dryocopus martius*) emliteném, amely az utóbbi években indult erős terjeszkedésnek. Gyakori madár a középhegységi bükkösökben, de felbukkan a tölgyesekben és újabban egyre több példányt figyelhetünk meg az alföldi nyarasokban és a folyóárterek ligeterdeiben is. A fekete harkály ácsolta odúban költ a hazánkban nagyon megfogyott kék galamb, így a „szálláscsináló” létszámnövekedése ez okból is örvendetes.

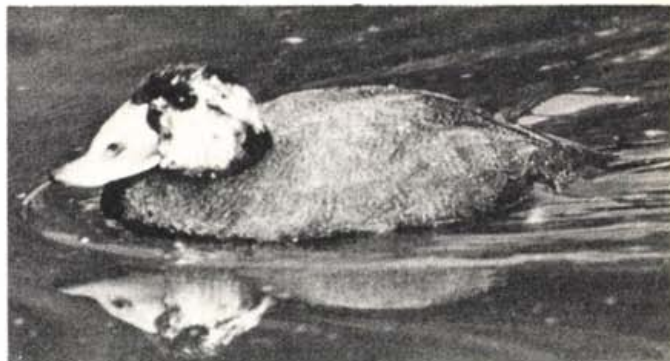
A jóból is megárt a sok

Aki mostanában, különösen a nyári hónapokban, halastavak környékén járt, bizonyára találkozott a feketés színű, horgas csőrű, nyakukat kigyó módjára mozgó *kormoránokkal* (*Phalacrocorax carbo*). Kisebbségi csapatokban jönnek-mennek, leereszkednek a vízre, ahol azon nyomban alábuknak és halászni

Balkáni fakopács

A Magyar Madártani Egyesület nagy kísérlete: a visszatelepített kékcőrű réce (Bécsy László felv.)

kezdenek. A kormorán vagy kárókatona hosszú ideig csupán a Kis-Balaton jellegzetes madara volt és az ottani telep nagysága évekig alig változott. Aztán lassan, szinte észrevétlenül növekedni kezdett a fészkelő párok száma és valószínűleg a Kiskőrői víztározó építésével összefüggésben előőrseik megjelentek a Tisza mentén is. Jelenleg a szőke folyó ligeterdeinek rendszeres fészkelői és számuk évről évre nő. Miután táplálékuk szinte kizárólag halakból áll (de nem csupán haszonhalakból!), nemcsak a tógazdasági, de a természetvédelmi szakembereknek is gondot okoznak. A kormorán ugyanis egyike azoknak a madárfajoknak, amelyek túlszaporodása előbb vagy utóbb arra kényszeríti az illetékeseket, hogy létszámukat korlátozó intézkedéseket foganatosítsanak.

Úgy, mint a *vetési varjú* (*Corvus frugilegus*) esetében. Egy 1980-ban végzett országos felmérés adatai szerint ez a kárógó fekete madár akkoriban több mint 700 telepen és kerekben 254 000 párban fészkel Magyarországon. A varjak mindenevők, azaz növényi és állati eredetű táplálékot egyaránt fogyasztanak. Éppen ezért és tömegüknél fogva mezőgazdasági és természetvédelmi szempontból sem lehet közömbös az állományok mennyisége. A legelőkön keresgélő madarak habozás nélkül kifosztják az újtukba kerülő pacirta- vagy sárga billegető-fészkeket, feltörik a tojásokat, de jó évtággal elfogyasztják az apró fiókákat is. A Hortobágyon például, ahol korábban igen nagy varjútelepek voltak, komoly veszélybe kerültek a földön fészkelő ritka zikkpacsirták és székicsérek. Ezért természetvédelmi és madárvédelmi megfontolásból is korlátozni kellett a *vetési varjak* számát, s ennek következtében napjainkra az állomány mintegy a felére csökkent.

Újabban egyre több helyről jelentik örömmel a madárbarátok: hattyúk telepedtek meg a közelben! A *bütykös hattyú* (*Cygnus olor*) vad példányai a múlt század derekán még fészkeltek az alföldi és a Balaton környéki nagy mocsarakban, ettől kezdve azonban többnyire csak vonulás idején bukkantak fel a hazai vizeken. Alig másfél évtizede kezdtek újból jelentkezni a hattyúpárok, elsősorban a Fertőn, de a Duna felső szakasza mentén, a Kis-Balaton területén és másutt is. A meglehetősen szelíd, bizalmas madarak feltehetőleg azok a feldomesztikált és újra elvadult példányok, amelyek ausztriai tenyészetekből kerültek Magyarországra. Bár a büszkén evező fehér madarak többnyire nagyon kedveltek és különösen a gyerekek etetik őket előszeretettel a part mentén, további elszaporodásuk természetvédelmi szempontból nem lenne kívánatos. A bütykös hattyú ugyanis kifejezetten agresszív természetű madár, emellett meglehetősen nagy területet birtokol, ahonnan a fészkelő récéket, de még a nyári lúd párokat is egy-kettőre kiszorítja. A hazai védett vizes területek nem elég terjedelmesek ahhoz, hogy ott bütykös hattyúk nagyobb számban tanyázzanak.

Vigyázat! Veszélyben!

Az elmúlt évtizedekben több fészkelő madárfaj is eltűnt az országból. Csendben, szinte észrevétlenül búcsúzott a kecses mozgású *tavi cankó* (*Tringa stagnatilis*) vagy a gyors rőptű *vándorsólyom* (*Falco peregrinus*), amely pedig az 1960-as években még költött a Zempléni-hegység szikláin. Az ugyancsak kipusztult *kékcősőrű réce* (*Oxyura leucocephala*) visszatelepítésére a Magyar Madártani Egyesület éppen az utóbbi években tett eredménnyel kecsesgató kísérletet. Az angliai Slimbridge-i tenyésztelőről kapott tojásokból a Kiskunsági Madárvártán mesterségesen kikeltetett és felnevelt kékcősőrű récék közül 1986 nyarán 5 párt már ki is engedtek a Kiskunsági Nemzeti Park területén lévő tavak egyikén. Az elkövetkező években további példányokat helyeznek ki, s így joggal remélhetjük, hogy ez a szép madár előbb vagy utóbb újra költeni fog Magyarországon.

Hasonlóképpen próbálja az egyesület megerősíteni a néhány párra csökkent hazai uhu- (*Bubo bubo*) állományt. Előzetes egyeztetések nyomán 1986-ban 9 fióka érkezett az NSZK-ból, ahol ezt a fajt rendszeresen tenyésztik. A fiatal baglyokat a középhegységeinkben még meglévő párok hasonló korú fiókáihoz osztották szét és a szülők minden további nélkül fel is nevelték a jövevényeket. Ha szükségesnek látszik, az akciót az elkövetkező években is megismételjük, mindaddig, amíg a magyar uhuállomány újra el nem éri a korábbi, kedvező szintet.

A Magyar Madártani Egyesület elnöksége 1986-ot a *gyöngybagoly* (*Tyto alba*) védelme évének nyilvánította.¹ Nem véletlenül, mert ez a szép bagolyfaj, amely hazánkban szinte kizárólag öreg épületekben, főként templomtornyokban tanyázik, az utóbbi időben sajnos nagyon megfogyott. Közrejárászottak ebben a tornyok renoválást követő lezárásai éppen úgy, mint a nagyon hideg telek vagy a nyest elszaporodása, mely dr. Kalotás Zsolt Tolna megyei vizsgálatai szerint egyik fő oka lehet a templomtornyok elnéptelenedésének. Az Egyesület programot hirdetett a gyöngybagoly hatékony védelmére és egyebek mellett a külföldön jól bevált fészkelőládák kihelyezésével próbál segíteni.

Egy állatfaj számára a legnagyobb veszélyt az jelenti, ha ökológiailag károsodik, azaz fészkelő- és táplálékerőlete — egyszóval élőhelye — változik meg. Egyetlen fajfélnék, a *császármadár* (*Tetrastes bonasia*) állománya például az utóbbi évtizedekben erősen megfogyott, elsősorban azért, mert mind kevesebb zavartalan fészkelőhelyet talál a középhegységi erdőkben. A tojásokat nemegyszer a mindenütt elszaporodott vaddisznók pusztítják el. Jelenleg legfeljebb néhány száz példány él Magyarországon, de számuk továbbra is csökken.

¹Bővebben lásd a Honismeret 1985. 5. számát (Szerk.)

Nem tud magára találni a mezőgazdasági földek kedves madara, a *fogoly* (*Perdix perdix*) sem. A harmincas évek derekán még kereken másfél milliót számláltak az országban, 1981-ben már csak 120 ezret és a pusztulás sajnos azóta sem állt meg. Közrejátszottak ebben a különösen kemény telek éppen úgy, mint a nagy monokultúrák megjelenése, a vegyszerezés és még sok más tényező. A fogoly helyzete a nagy pusztulás ellenére sem reménytelen, hiszen a meglévő állomány viszonylag még mindig elég nagy, de fokozottan ügyelni kell rá s mindent meg kell tenni valóban gyakorlati védelme érdekében.

Az öreg állományú erdők fokozott ütemű kitermelése okozta elsősorban legnagyobb hazai ragadozónk, a *réti sas* (*Haliaeetus albicilla*) állományának katasztrofális pusztulását, melynek során ez a hatalmas madár szinte teljesen eltűnt korábbi fészkelőhelyeiről a Duna és a Tisza mentén és ma mindössze néhány párról tudunk a Dunántúl még meglévő nagyobb erdeiben.

Sok fejtörést okozott már az ornitológusoknak a *kővirigó* (*Monticola saxatilis*) állomány erős visszahúzódása. Ez a szép madár az 1950-es években a neki megfelelő biotópokban, sziklás hegyoldalakon, kőbányákban még mindenütt gyakori volt, jelenleg viszont a korábbi fészkelőhelyek nagy része üresen áll, legfeljebb itt-ott találkozhatunk egy-egy párral. Elképzelhető, hogy természetes visszahúzóási folyamatról és ezzel kapcsolatos állománycsökkenésről van szó, hiszen a madár élőhelyei, legalábbis látszólag, semmiben sem változtak. A másik lehetséges okot a telelőterületeken és a vonulás különböző megpróbáltatásaiban kell keresnünk. Valószínűleg hasonló „cipőben jár” a *kis őrgébics* (*Lanius minor*) is, melynek gyors állományfogyatkozása az 1960-as években vette kezdetét és a párok száma ma is csupán árnyéka a réginek, amikor, különösen az Alföldön, mindenütt lehetett találkozni vele.

Végül van néhány olyan madárfajunk is, melyek állománya rendszeresen változik elsősorban különböző külső tényezők függvényében. A *fehérszárnyú szerkő* (*Chlidonias leucopterus*) például a számára kedvező vizes években több száz párban is fészkelhet elsősorban a Hortobágyon, de voltak olyan száraz évek is, amikor szinte teljesen kimaradt. Hasonlóképpen a vízviszonyoktól függ a hosszú lábú *gólyatöcs* (*Himantopus himantopus*) megjelenése is. Magyarországon mindig a ritka madárfajok közé tartozott, az állomány 25–30 pár körül mozog, de hogy hol bukkan fel, hol kezd fészkeléshez, az mindig a terület adottságaitól függ.

Hazánkban csak nemrég kezdett fészkelni a macskabagollyal rokon *uráli bagoly* (*Strix uralensis*), a Zempléni és a Bükkben megtelepedő párok száma azonban mindig a tavaszi táplálékinálattól, a fő zsákmányukat jelentő erdei egerek számától függ. Ha sok rágcsáló mozog az avarban, több az uráli bagoly is, egérszúke esetén pedig esetleg teljesen el is maradhatnak.

Schmidt Egon

HÍREK

1986. október 31-én avatták fel Balatonfüreden **dr. Mangold Henrik** (1828—1912) **balneológus** (fürdőorvos) **emléktábláját**. A Vasutasok Általános Biztosító Egyesülete balatonfüredi üdülőjének közössége — a Hazafias Népfront Honismereti Munkabizottsága javaslatára — vállalta az emlékműves cselekedetét. Osváth Miklós budapesti festőművész felajánlása mellett a széles társadalmi összefogás tette lehetővé, hogy újabb emlékekkel gyarapodhatott a település. Dr. Ungvári István balatonfüredi főorvos táblaavató beszédét követően a Hazafias Népfront, a Városvédő és Városszépítő Egyesület, a Jókai Kör, a Városi Tanács és a mecénás üdülő koszorú díszítették a márvány posztamentsbe ágyazott, természetes formájában meggyógyított és felállított emlékoszlopot. Dr. Földesi József a Vasutasok Általános Biztosító Egyesülete ügyvezető elnöke zárta be az ünnepséget.

Székér Ernő